

RAQAMLI DALILLAR VA SUD JARAYONI: SUDLARDA YANGI KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Xamidov Baxtiyorjon Xamidovich

Toshkent davlat yuridik universiteti

*“Kriminalistika va sud ekspertizasi” katta o'qituvchisi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini raqamlashtirish sharoitida raqamli dalillarning sud amaliyotidagi o'rni va ahamiyati ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Unda sud va tergov faoliyatini raqamlashtirish jarayonlari, “raqamli sud” konsepsiyasining joriy etilishi hamda sud-huquq tizimidagi institutsional islohotlar doirasida raqamli texnologiyalarning ta'siri yoritib berilgan. Raqamli dalillarning jinoyat, fuqarolik va iqtisodiy ishlar bo'yicha isbotlash jarayonidagi roli ochib berilib, ularni baholashning asosiy mezonlari — maqbulligi, ishga aloqadorligi, yetarliligi va ishonchliligi kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqolada raqamli dalillar bilan ishlashning huquqiy, texnik va axloqiy jihatlari o'zaro uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Xususan, raqamli axborotni protsessual talablarga muvofiq to'plash va saqlash, dalillarning yaxlitligini ta'minlash, xesh-qiymatlar va chain of custody mexanizmlaridan foydalanish masalalari xalqaro standartlar (NIST, ISO) asosida yoritiladi. Shu bilan birga, sud va tergov organlari xodimlari hamda ekspertlarning axloqiy mas'uliyati, shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlash zarurati alohida ta'kidlanadi.

Maqola xulosasida raqamli dalillar bilan ishlash sudlar uchun nafaqat texnik ehtiyoj, balki muhim professional va huquqiy talab ekanligi asoslab beriladi. Raqamli dalillarni samarali qo'llash huquqiy bilimlar, zamonaviy texnik ko'nikmalar va yuqori axloqiy madaniyat uyg'unligini talab etishi qayd etilib, ushbu kompleks yondashuv odil sudlovni ta'minlash va sud qarorlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashning muhim omili sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: raqamli dalillar, raqamli sud, sud-huquq tizimini raqamlashtirish, dalillarni baholash mezonlari, maqbullik va ishonchlilik, chain of

custody, raqamli kriminalistika, sud ekspertizasi, axborot texnologiyalari, shaxsiy hayot daxlsizligi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda sud-huquq tizimini tubdan modernizatsiya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli va izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomalarida sud tizimini xalqqa yaqinlashtirish, odil sudlovni ta‘minlash hamda inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan [1]. Mazkur maqsadlarga erishish yo‘lida “raqamli sud” konsepsiyasi joriy etilib, sud va tergov faoliyatini raqamlashtirish orqali inson omilini kamaytirish va sud jarayonlarining shaffofligini oshirish ko‘zda tutilmoqda. Natijada jinoyat haqidagi arizani qabul qilishdan boshlab ishni sudda ko‘rib chiqishgacha bo‘lgan barcha jarayonlar bosqichma-bosqich avtomatlashtirilmoqda.

Shu bilan birga, sud-huquq tizimida institutsional yangilanishlar ham izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, tergov sudyalari instituti mustahkamlanib, 2026-yildan boshlab ularga sanksiyalar va majburlov choralarini qo‘llash, o‘zgartirish hamda bekor qilish bo‘yicha keng vakolatlar berilishi belgilandi. Bundan tashqari, xalqaro tajribaga tayangan holda “xalq vakillari hay’ati” instituti bosqichma-bosqich joriy etildi. Sud qarorlarining ijrosini ta‘minlash sohasida ham zamonaviy raqamli texnologiyalar faol qo‘llanilmoqda: majburiy ijro jarayoniga sun’iy intellekt elementlari kiritilib, yaqin yillarda ijro harakatlarining sezilarli qismi inson aralashuvisiz amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda [1].

Mazkur sharoitda sudlar faoliyatida raqamli texnologiyalar va elektron axborot alohida ahamiyat kasb etmoqda. Jinoyat, fuqarolik va iqtisodiy ishlar bo‘yicha holatlarni aniq, xolis va ishonchli tahlil qilishda raqamli dalillar asosiy axborot manbaiga aylanib bormoqda [9]. Shu bois sud xodimlari, tergovchilar hamda tergov sudyalari uchun raqamli dalillar bilan ishlash bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylandi. Mazkur ko‘nikmalar faqat texnik bilimlarni emas, balki huquqiy hamda axloqiy talablarni ham o‘z ichiga oladi.

Huquqiy talablar deganda raqamli dalillar bilan ishlash jarayonida amaldagi qonun va qonunosti normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan qoidalarga qat’iy rioya etilishi tushuniladi. Sudlar raqamli dalillarni baholash jarayonida ularning protsessual tartibda to‘planganligi, saqlanganligi va sudga taqdim etilganligini

tekshirishi shart [3]. Shu bilan birga, raqamli dalillar sud amaliyotida bir qator muhim mezonlar — ularning maqbulligi, ishga aloqadorligi, yetarliligi va ishonchliligi asosida kompleks baholanadi. Ushbu mezonlar jinoyat, fuqarolik va iqtisodiy protsessual qonunchilikda mustahkamlangan [3–5].

Raqamli dalillarning maqbulligi, avvalo, ularning qonuniy asosda olinganligi va sudda dalil sifatida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Agar raqamli axborot protsessual talablar buzilgan holda olingan bo'lsa, u sud tomonidan dalil sifatida rad etilishi mumkin [3]. Ishga aloqadorlik mezoni esa dalilning muayyan ish bo'yicha isbotlanishi lozim bo'lgan holatlarga bevosita bog'liqligini anglatadi. Bunda sud raqamli dalil ishdagi voqealarni tasdiqlash yoki inkor etishga real hissa qo'sha oladimi, degan savolga javob topadi.

Raqamli dalillarning yetarliligi va ishonchliligi sud xulosasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yetarlilik dalillar majmuasi ish bo'yicha muhim holatlarni to'liq yoritishga imkon berishini bildirsa, ishonchlilik raqamli axborotning haqiqiyliги va uning o'zgartirilmaganligini anglatadi. Xalqaro amaliyotda ushbu mezonlar xesh-qiymatlar, vaqt tamg'alari hamda dalillarni saqlash va nazorat qilishning uzluksiz zanjiri (chain of custody) orqali ta'minlanadi [6; 9; 10].

Raqamli dalillar bilan ishlashning texnik jihati maxsus bilim va amaliy ko'nikmalarni talab etadi. Kompyuterlar, mobil qurilmalar va axborot tizimlaridan ma'lumotlarni o'zgartirmagan holda olish, ularning aniq nusxalarini yaratish va keyingi tahlilni aynan shu nusxalar asosida olib borish muhim hisoblanadi. Xususan, NIST va ISO standartlarida qurilmaning o'zida emas, balki kriminalistik nusxa (forensic image) ustida ishlash asosiy talab sifatida belgilangan [6; 10].

Aytaylik, sudda muayyan ish ko'rib chiqilmoqda va unda kompyuter yoki mobil telefonda saqlangan ma'lumotlar dalil sifatida taqdim etilgan. Bu holatda eng muhim texnik talablardan biri — mazkur ma'lumotlar olingan paytdan boshlab o'zgartirilmagan bo'lishidir. Shu sababli, mutaxassislar qurilmani oddiy ochib ko'rish yoki fayllarni qo'lbola usulda ko'chirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, maxsus texnik vositalar yordamida ma'lumotlarning aniq nusxasi olinadi va keyingi barcha tahlil ishlari aynan ushbu nusxa asosida amalga oshiriladi [9; 12].

Mazkur yondashuv sudga taqdim etilayotgan raqamli dalillarni “keyinchalik o'zgartirilmagan” va “sun'iy aralashuvsiz” ekanini isbotlash imkonini beradi. Natijada sud raqamli axborotga ishonch bilan yondashadi, fuqarolar esa sud

jarayonining adolatli o'tayotganiga ishonch hosil qiladi. Ilmiy manbalarda ham texnik talablar raqamli dalillarning daliliy kuchini belgilovchi asosiy omil sifatida qayd etiladi [9].

Raqamli dalillar bilan ishlash jarayonida axloqiy mezonlar ham muhim o'rin tutadi. Sud va tergov organlari xodimlari, shuningdek, sud ekspertlari xolislik, betaraflik va yuqori mas'uliyat tamoyillariga qat'iy amal qilishi lozim. Xususan, tekshiruv davomida ishga aloqasi bo'lmagan shaxsiy yozishmalar, oilaviy suratlar yoki maxfiy ma'lumotlar aniqlangan taqdirda, ulardan foydalanmaslik va ularni tarqatmaslik talab etiladi. Bu yondashuv shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan umumiy huquqiy va axloqiy tamoyillarga mos keladi [2; 13].

Masalan, sudda ko'rib chiqilayotgan ishda ayblanuvchining mobil telefonidagi xabarlar va suratlar raqamli dalil sifatida o'rganilmoqda. Tekshiruv jarayonida mutaxassislar telefonda ishga bevosita aloqasi bo'lmagan shaxsiy yozishmalar yoki xususiy ma'lumotlarga duch kelishi mumkin. Aynan shu holatda axloqiy mezonlarga rioya qilish sud-ekspert faoliyatining muhim sharti hisoblanadi. Mutaxassislar faqat ish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan cheklanishi lozim [13].

Bunday yondashuv fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligini himoya qiladi va sud jarayoniga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Ilmiy adabiyotlarda ham axloqiy mezonlarga rioya qilinmasligi raqamli dalillarning jamoatchilik nazarida shubha uyg'otishiga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi [9; 13].

Xulosa qilib aytganda, sud-huquq tizimini raqamlashtirish sharoitida raqamli dalillar bilan ishlash sudlar uchun nafaqat texnik zaruriyat, balki muhim professional va huquqiy talabga aylanmoqda. Raqamli dalillarni to'g'ri baholash huquqiy bilimlar, zamonaviy texnik ko'nikmalar va yuqori axloqiy mas'uliyat uyg'unligini talab etadi. Aynan shu kompleks yondashuv orqali odil sudlovni ta'minlash, inson huquqlarini ishonchli himoya qilish va sud qarorlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash mumkin bo'ladi [6; 9; 10].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.** — Toshkent, tegishli yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. — Toshkent.

4. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. — Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi. — Toshkent.
6. National Institute of Standards and Technology (NIST). **Special Publication 800-86: Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response.** — Gaithersburg, MD: NIST.
7. National Institute of Standards and Technology (NIST). **Special Publication 800-61: Computer Security Incident Handling Guide.** — Gaithersburg, MD: NIST.
8. National Institute of Standards and Technology (NIST). **Special Publication 800-92: Guide to Computer Security Log Management.** — Gaithersburg, MD: NIST.
9. Casey E. **Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet.** — 3rd ed. — London: Academic Press, 2011.
10. ISO/IEC 27037:2012. **Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence.** — Geneva: ISO/IEC.
11. ENFSI. **Best Practice Manual for Digital Forensics.** — European Network of Forensic Science Institutes.
12. Carrier B. **File System Forensic Analysis.** — Boston: Addison-Wesley, 2005.
13. Solove D.J. **Understanding Privacy.** — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Research Science and
Innovation House

